

PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA LISONIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayoniga psixolingvistik yondashuvning lingvodidaktik asoslari keng yoritiladi. Lisoniy tafakkur tushunchasining nazariy mohiyati, psixolingvistikaning asosiy tamoyillari hamda ularning oliy ta'lim jarayonida qo'llanishi ilmiy asoslangan. Talabalarda kognitiv faoliyatni rivojlantirish, lingvistik kompetensiyani shakllantirish, til va tafakkur o'zaro munosabatini mustahkamlashda psixolingvistik texnologiyalarning imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada lisoniy tafakkurni rivojlantirishning psixolingvistik mexanizmlari, kognitiv jarayonlar va ularning lingvodidaktik yondashuvda qo'llanishi nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Psixolingvistika, lisoniy tafakkur, kognitiv jarayon, lingvodidaktika, oliy ta'lim, texnologiya, til kompetensiyasi, lingvistik tafakkur, metodologiya.

Til va tafakkur munosabati insoniyat taraqqiyotining eng muhim masalalaridan biri sifatida qadimdan olimlar e'tiborida bo'lib kelgan. Lisoniy tafakkur tushunchasi bevosita insonning kognitiv qobiliyatlari, psixologik faoliyati hamda nutqiy amaliyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Til inson tafakkurining tashqi shakli sifatida namoyon bo'lar ekan, tafakkur esa til orqali ifodalanadigan ichki mexanizm sifatida harakat qiladi. Shuning uchun ham oliy ta'lim tizimida talabalarni lingvistik faoliyatga tayyorlash, ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonida lisoniy tafakkurni rivojlantirish alohida ilmiy-pedagogik vazifalardan hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali amalga oshirishda psixolingvistikaning nazariy asoslari va texnologik yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolingvistika til va tafakkur o'zaro bog'liqligini, nutq hosil bo'lishi va qabul qilinish jarayonlarini, til birliklarining inson ongida qay tarzda shakllanishi va qo'llanish mexanizmlarini o'rganuvchi fan sifatida talabalar uchun juda zarur bo'lgan metodologik tayanchni yaratadi. Bu jarayonda tilshunoslikning nazariy prinsiplari bilan bir qatorda psixologiya, kognitologiya, neyrolingvistika kabi yo'nalishlarning ham integratsiyasi talab qilinadi. Chunki lisoniy tafakkur nafaqat til bilimlari asosida, balki idrok, xotira, tasavvur, e'tibor va motivatsiya kabi psixik jarayonlar bilan uyg'un holda shakllanadi. Shunday ekan,

psixolingvistik yondashuv talabalarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda juda samarali mexanizm hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida lisoniy tafakkurni shakllantirishning birinchi bosqichi nazariy bilimlarni o'zlashtirishdir. Bunda talabalar tilning tuzilishi, fonetik, leksik, grammatik tizimi, uslubiy qatlamlari haqida nazariy tasavvurlarga ega bo'ladi. Ammo faqat nazariy bilimning o'zi yetarli emas, chunki haqiqiy nutqiy faoliyat va lisoniy tafakkur ko'proq amaliy mashg'ulotlar orqali shakllanadi. Shu nuqtai nazardan psixolingvistik texnologiyalar, jumladan, kommunikativ yondashuv, matnga asoslangan mashg'ulotlar, nutqiy faoliyatni modellash, interaktiv metodlar va kognitiv treninglar muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolingvistik yondashuvning asosiy jihati shundaki, u talabaning faqat bilim darajasini oshirish bilan cheklanmay, balki uning shaxsiy tajribasi, psixologik xususiyatlari va motivatsion omillarini ham hisobga oladi. Talabaning idrok qilish tezligi, xotira hajmi, muloqotga kirishish darajasi, tilga bo'lgan qiziqishi va irodaviy sifati lisoniy tafakkur shakllanishida asosiy mezonlardan biridir. Shuning uchun ham lingvodidaktik jarayon psixolingvistik mexanizmlarga tayanishi tabiiydir. Misol uchun, chet tilini o'rgatishda faqat grammatik qoidalarga emas, balki real muloqot vaziyatlariga asoslangan mashg'ulotlar talabani til birliklarini tez va samarali qo'llashga o'rgatadi. Natijada til bilimlari passiv holatdan faol nutqiy faoliyatga o'tadi.

Lisoniy tafakkur jarayonida uchta asosiy bosqich kuzatiladi: idrok va tushunish, ichki nutq shakllanishi, tashqi nutq orqali ifoda. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir bosqich o'ziga xos psixologik mexanizmlar bilan belgilanadi. Idrok bosqichida semantik tahlil, fonologik kodlash, grammatik strukturalash jarayonlari amalga oshadi. Ichki nutq bosqichida ongda tushuncha va g'oyalar til shakliga joylashtiriladi. Tashqi nutq esa talaffuz, yozuv yoki muloqot jarayonida amaliy ko'rinishga ega bo'ladi. Ushbu bosqichlarning har biri lingvodidaktik jarayonda alohida mashq va metodlar orqali rivojlantirilishi kerak. Psixolingvistik yondashuvni talabalarda lisoniy tafakkurni rivojlantirishda qo'llashning yana bir muhim tomoni shundaki, u ta'lim jarayonini interaktiv va innovatsion shakllarda tashkil qilish imkonini beradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, multimediya resurslari, elektron ta'lim platformalari psixolingvistik texnologiyalar bilan uyg'unlashib, talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Masalan, multimediya matnlari, audio-video materiallar, interaktiv dasturlar talabada nafaqat tinglab tushunish, balki ko'rib idrok qilish, kontekst asosida ma'no chiqarish, tezkor xotiradan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu jarayon lisoniy tafakkurning ham semantik, ham pragmatik qirralarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayonida kognitiv lingvistika bilan psixolingvistikaning integratsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Kognitiv yondashuv

talabaning til birliklarini ongida konseptual struktura sifatida shakllantirishini ko‘zda tutsa, psixolingvistika bu strukturalarning nutqiy faoliyat jarayonida qanday qo‘llanishini o‘rganadi. Natijada talabaning til bilimlari abstrakt qoidalar darajasida emas, balki real kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash malakasi darajasida shakllanadi. Bu esa oliy ta‘lim tizimining asosiy maqsadiga – raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijodiy yondashuvga ega mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Lisoniy tafakkurni shakllantirishda psixolingvistik yondashuvning lingvodidaktik asoslari talabalarning shaxsiy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Chunki til orqali tafakkur shakllansa, tafakkur orqali shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari boyib boradi. Psixolingvistik texnologiyalar asosida tashkil qilingan ta‘lim jarayonida talabalar nafaqat bilim oladilar, balki kommunikativ kompetensiya, kreativ tafakkur, tanqidiy yondashuv va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini ham egallaydilar. Bugungi globallashuv jarayonida lisoniy tafakkurni shakllantirish faqat tilshunoslik doirasidagi vazifa emas, balki ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan ham uzviy bog‘liqdir. Chunki til bir vaqtning o‘zida kommunikatsiya vositasi, madaniyat tashuvchisi va shaxsiy tafakkurning shakllanish mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Psixolingvistika esa tilning ushbu ko‘p qirrali vazifalarini talabaning ongida uyg‘unlashtirishga yordam beradi. Shu sababli lingvodidaktik yondashuvda psixolingvistik mexanizmlardan foydalanish lisoniy tafakkurni samarali rivojlantirishning ilmiy asoslangan yo‘lidir.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogik jarayonning markaziy vazifalaridan biridir. Bu jarayonni samarali tashkil etishda psixolingvistikaning nazariy asoslari, kognitiv jarayonlarni rivojlantiruvchi metodlar va innovatsion texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Lingvodidaktik yondashuv psixolingvistik mexanizmlar bilan uyg‘unlashganda, talabalar nafaqat til bilimlarini egallaydilar, balki real hayotiy muloqotda mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa oliy ta‘limning bosh maqsadiga – barkamol, intellektual salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
2. Леонтьев А.А. Психоллингвистика. – Москва: Смысл, 2003.
3. Chomsky N. Language and Mind. – Cambridge: CUP, 2006.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: CUP, 2010.
5. Levelt W. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge: MIT Press, 1993.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi” haqidagi qarorlari va farmonlari.

7. Mahmudov N., Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018.

8. To‘xliyev B. Til va tafakkur munosabati. – Toshkent: Fan, 2015.

9. Jalolov J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.

10. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. – Oxford: OUP, 2008.